

Verslag Symposium *Natuurinclusieve Landbouw In Brabant*, 3 april 2018

Het symposium Natuurinclusieve Landbouw in Brabant werd georganiseerd door de Brabantse Milieufederatie en het netwerk Goed Boeren, met als doel te verkennen wat natuurinclusieve landbouw (NiL) is, en hoe we hier in Brabant mee aan de slag kunnen gaan. De groep bestond uit boeren, ambtenaren van gemeenten, Provincie en waterschappen, terrein behorende organisaties, studenten en andere geïnteresseerden. Er hadden zich 230 deelnemers aangemeld. Dagvoorzitter was Selçuk Akinci (BMF). Jack Verhulst (Goed Boeren netwerk) deed het welkomstwoord.

De middag werd geopend door **Anne-Marie Spierings, gedeputeerde Agrarische ontwikkeling en Johan van den Hout, gedeputeerde Natuur, Water en Milieu.**

Anne-Marie Spierings sprak haar waardering uit voor de diversiteit van de aanwezigen, want er zijn veel vragen over het onderwerp en de oplossing zullen we samen moeten vinden. “Wat mij betreft zitten we in een gezamenlijk zoekproces hoe je natuur en landbouw samenbrengt en samen dan ook kijkt wat de toegevoegde waarde is. Zowel voor natuur als voor landbouw.” NiL is een stukje van het antwoord op de vraag hoe we tot een betere landbouw komen. En NiL kan zowel betekenen terug naar de basics als inzet van high-tech om biodiversiteit te versterken. De komende drie jaar wil de provincie 50 bedrijven helpen om de stap naar NiL te maken. Vanuit de Provincie kunnen boeren een stukje ondersteuning, kennis en meedenken verwachten, met name bij de vraag: ‘Hoe zorg ik ervoor dat ik er ook geld mee verdien?’ Vanuit de Provincie zal 30 miljoen (revolvent) gestoken worden in de ontwikkeling van natuurinclusieve landbouw. “Dit willen we inzetten om gronden aan te kopen die u, als u als u de slag wil maken naar natuurinclusief tijdelijk kunt pachten, en als u dan de zaken op de rit hebt, kunt overkopen.”

Johan van den Hout gaf zijn visie vanuit het perspectief natuur:

Ik snap de *eagerness* om te komen tot duidelijkheid over wat NiL is. Echter is een scherpe definitie niet zo heel belangrijk, omdat het meer mensen en creativiteit kan uitsluiten dan insluiten. Ook al eerder zijn er boeren opgestaan die niet meer mee willen doen met de *ratrace* en op een natuurlijke manier willen werken. Boeren zagen om zich heen een verschraving van gronden, het ontstaan van monoculturen, het wegvallen van biodiversiteit. We zien dit concreet terug in de stand van bijen, vlinders en weide- en akkervogels. Wat dan wel een goede manier is dat weten we nog niet, maar duidelijk is dat we een andere richting op moeten. NiL kan daar een rol in spelen. Het gaat om balans en draagkracht, om dat te doen wat het buitengebied (bodem, water, lucht, biodiversiteit) aankan. Het GOB kan behulpzaam zijn bij kijken welke gronden geschikt zijn voor combinatie landbouw en natuur. BMF geeft al een voorbeeld met aanleggen van voedselbossen. Waar het omgaat is dat we samenwerken. Zijn het iig eens over de richting, namelijk het vinden van die balans.

Jan Willem Erisman, directeur van het Louis Bolk Instituut ging met zijn presentatie in op de vraag **Wat is Natuurinclusieve Landbouw?**

NiL gaat over het gebruiken van natuurprocessen voor productie van gezond voedsel passend binnen landschap- en leefomgevingskwaliteit.

Erisman schetst waar de landbouw staat: lage voedselprijzen, grote en stijgende export. Ook milieudruk gaat naar beneden per product, maar we maken zoveel dat er nog steeds een overmaat van milieudruk is. Oorzaken daarvan liggen op en rond het perceel. Diversiteit is afgenomen: in (dieren- en planten-) rassen, landschap, manier van beweiden en veevoer produceren, akkers. Door opschaling en ruilverkaveling zijn landschapselementen verdwenen, die een belangrijke functie hebben voor het voedselweb. Bloemrijke gewassen zijn afgenomen waardoor insectenstand achteruit is gegaan. Gecombineerd met bewerken van land met zware machines en middelengebruik, is hierdoor 40% van de biodiversiteit in het agrarisch landschap afgenomen.

We hebben dit systeem samen gecreëerd. Er is een grote druk op de boer. We hebben met zijn allen een verdienmodel ontwikkeld waarbij, als een boer intensificeert, toeleverende bedrijven meer verdienen (meer zaad, machines, middelen, leningen, voer). Als consument willen we weinig betalen voor ons voedsel en door de concurrentie tussen de supermarkten zit er ook een hoge druk op de boer om de productiecapaciteit tegen zo laag mogelijke kosten in te richten. Daar komt dan de regelgeving bij dat het binnen de milieugrenzen moet gebeuren. Dus er is een grote druk op de boer. De maatschappelijke kosten zijn bijna even hoog als de netto-inkomsten van de boer, dus de verhouding is zoek. Mijn voorstel is om de kosten die nu aan de achterkant van de keten zitten (herstel van natuur, 2,2 miljard voor komende 10 jaar ivm stikstof) naar voren te halen en in te zetten op het herstel van een duurzame landbouw.

Maar we zitten hierdoor in een korte termijn focus, hoge inputs, zo hoog mogelijke productie, groot risico. Bij adaptieve landbouw daarentegen vertrouw je meer op de kracht van het systeem en optimaliseer je productie(middelen). Dus betere bodemkwaliteit, watervoorziening, biodiversiteit etc.

Wat is natuurinclusieve landbouw? Primair voedselproductie, maar wel binnen de grenzen van landschap, natuur, gezonde bodemkwaliteit, en goed voor boer, burger en de economie. Er moet een verdienmodel aan gekoppeld worden om in het huidige systeem stand te houden. Het begint met een divers systeem, diversiteit is de basis voor robuustheid. Geldt ook voor het verdienmodel zelf. Als je start met focus op functionele agrobiodiversiteit, dus de biodiversiteit die je nodig hebt om voedsel te produceren, verlaag je de drukfactoren naar de omgeving (stikstof, water, etc), verlaag je de druk op de biodiversiteit in de natuur in de omgeving, en heb je een robuust systeem. Dat is de basis voor een natuurinclusieve productie.

Het begint altijd bij de bodem: goede doorworteling van het gewas, rotatie van gewassen, organische stof opbouw, mineralenkringlopen sluiten. Bodemkwaliteit is essentieel. Maar ook landschapselementen: Die zijn niet alleen fraai en de basis van het voedselweb, maar ook functioneel voor de landbouw. Denk aan bloemrijke akkerranden met biologische plaagbestrijding, maar ook schaduwwerking voor vee, veevoer. Dus die horen erbij, die combinatie is essentieel. Doe dat ook niet alleen, maar in een regio zodanig dat er een groenblauwe dooradering is van het landschap, dus een koppeling onderling. Dit is de basis voor de natuurinclusieve landbouw.

Dan willen we als maatschappij ook specifieke soorten behouden, zoals de grutto. Deze soorten zijn er door de landbouw, maar het evenwicht is zoek. Als je die wil herstellen moeten we maatregelen nemen die ten koste gaan van de productie: maaidatum uitstellen, plas-dras systemen aanleggen, enz. Zodra ze ten koste gaan van de productie maar iets is wat we als maatschappij willen, dan moeten we die als maatschappij ook vergoeden.

We hebben voor LNV het rapport maatregelen natuurinclusieve landbouw geschreven en daarin aangegeven dat er verschillende niveaus van natuurinclusiviteit zijn. Hoe intensiever, hoe minder biodiversiteit. Van niveau nul naar basis = erfbeplanting, misschien een akkerrandje. Dus alleen biodiversiteitsgericht en niet ingrijpend in bedrijfsvoering. Volgende stap = meer richten op kringlopen, beter bodembeheer, in combinatie met landschapselementen, dus je gaat aanpassingen

doen in bedrijfsvoering. Dan heb je hogere biodiversiteit, maar minder intensiviteit en dus omvang van productie. Laatste niveau = ik schakel helemaal om, begin met wat het beste past bij deze bodem, richt landschap in met landschapselementen, optimaliseer de productie. Dat is niet de weg die je als eerste kiest want je bent zo 5-10 jaar verder. Dus je kan ook stapsgewijs je natuurinclusiviteit opbouwen.

Wat zijn tools hiervoor? Biodiversiteitsmonitor van WWF, Rabobank en FrieslandCampina is uitgewerkt in indicatoren en gaat basis vormen voor beloning. Het is ook een basis voor integrale sturing, dus niet: 'ik heb een maatregel gedaan, check, beloning', maar 'ik wil dat resultaat bereiken en hoe kan ik daar met maatregelen komen?', en hoe kan je dat via de biodiversiteitsmonitor in rekening brengen.

Andere ontwikkeling is groene KWIN of WINK, waarmee bedrijven bijvoorbeeld geclassificeerd kunnen worden. Ook met andere indicatoren: economisch, maar ook sociaal en ecologisch.

Het vergt van iedereen inspanning hier. We staan nu op het punt dat we het toch anders willen. Waarheen? Naar einddoelen: obv schoon water, luchtkwaliteit, goede bodemkwaliteit, biodiversiteit, landschap en gezond voedsel. Zoals de gedeputeerden al aangaven: Hoe je daar komt, maakt niet uit. Ik geloof sterk dat NiL een route is, maar high-tech voedsel kan ook een route zijn. Geef zoveel mogelijk vrijheid om daarin te ontwikkelen, als we die integrale doelen maar gaan halen.

Discussie/vragen naar aanleiding van deze presentatie:

Hoe krijgen we anderen mee, de mensen die hier niet zijn maar wel van belang zijn?

Erisman: We zijn geneigd ons voornamelijk te richten op koplopers, maar de koplopers zijn echte ondernemers en komen er toch wel, maar hoe bereiken we de groep daaronder? Wat ik ervaar is dat er erg veel emotie zit en veel kortetermijnvisies. We zijn er met zijn allen nog niet uit, hoe we dit systeem kunnen doorbreken en het is dus best een zoektocht hoe we die grote massa tot verbetering kunnen krijgen.

Als je de slag wil maken van regelgeving naar routes, dan is de essentie dat je monitort. Wat is uw inzicht daarover?

Erisman: Helemaal eens, je moet dan strakker gaan monitoren, want je geeft meer vrijheid en vertrouwen. Dat kan werken mits iedereen de doelen onderschrijft. Vraag is *hoe* je monitort. Je kan zeggen: dat moet de overheid controleren. Maar er zijn ook veel krachtiger systemen denkbaar waarbij je kijkt naar elkaar en elkaar bij de les houdt. Bij vrijheid en vertrouwen heb je dan inderdaad ook een systeem nodig dat zorgt dat die doelen daadwerkelijk gehaald worden.

Hoe past import van veevoer in NiL? Want de productie is er dankzij door enorme importen en invloeden op natuur elders.

Erisman: Als je naar NiL gaat, ga je je footprint verminderen. Dus naar regionale voervoorziening voor je dieren. Op termijn betekent dit dat je af zal stappen van veevoer dat van heel ver komt.

Zijn er al verdienmodellen, of weten we nog niet hoe dit ontwikkeld moet gaan worden?

Erisman: Duurzaamheid betekent niet dat je moet inleveren, maar dat je nieuwe verdienmodellen moet ontwikkelen. Die modellen moeten we met elkaar en alle partijen ontwikkelen.

Oudere boeren kunnen nog wel bijgestuurd worden, maar vooral de jeugd moet aangestuurd worden, daar moet die groene KWIN op de tafel liggen. Hoe staat het op dit moment met onderwijs?

Erisman: Materiaal is er niet en er zijn weinig docenten op dit gebied. Ik wil natuurinclusief lesmateriaal gaan maken, om ook de link met onderwijs te kunnen gaan maken.

Hoe kunnen we een brede groep agrariërs benaderen en 'om' krijgen vroegen jullie. Suggestie: voor mij als gewone gangbare agrariër heb ik het gevoel: de afgelopen 30/40 jaar hebben we geboerd op de manier dat banken, voerleveranciers en maatschappij het wilden. Als je het anders deed was je eigenlijk geen goed boer. Dus je bent eigenlijk geprogrammeerd om zo efficiënt en goed mogelijk te boeren. Precies zoals u liet zien. En nu krijgen we 30 jaar later het verwijt van onze omgeving, van de media, de maatschappij dat wij alles verknald hebben. Er is heel weinig dankbaarheid voor het goedkope en efficiënte voedsel dat er nu is. Maatschappij zou moeten laten zien, dat het niet alleen de schuld is van de boeren, maar dat het de maatschappij is die dit systeem heeft veroorzaakt. Als dat besef er is, valt veel frustratie weg en dan gaat een deur open naar een betere landbouw.

Hoe ingewikkeld is het systeem waar boeren in zitten?

Erisman: Dit is natuurlijk de kern van het hele probleem. Dit is wat we ervan gemaakt hebben. Zie het verdienmodel van Rabobank of Friesland Campina maar eens te veranderen, die op de wereldmarkt speelt. Ook voor deze partijen moeten alternatieve verdienmodellen bedacht worden. Dan pas haal je de druk ervan af. En de consument zal meer moeten gaan betalen. En die vindt dat ook niet zo'n probleem. Consument is ook maar iemand die zich laat leiden door de schappen in de supermarkten. Supermarkten hebben hier een enorm belangrijke rol in. Zij drukken veel op alle richtingen.

Hoe groot is die macht van de Nederlandse supermarkten, aangezien we 80% exporteren?

Erisman: Het is én-én. Op alle vlakken moeten we eraan werken. Ook de overheid, consumenten, met zijn allen moeten we dit veranderen.

Ik ben als agrariër nooit meegegaan en zit op een landgoed. Voor mij is het onderhand over. De waardering krijg ik wel van het publiek, maar niet van de overheden, mijn eigen belangenorganisatie, wij zijn ondernemers die er niet meer toe doen. Ik zou wel eens respect willen hebben van die organisaties en overheden. Waar doe ik het voor? Ik krijg er niets voor terug.

Erisman: Mijn beleving is dat er wel waardering is en regelingen voor koplopers zijn. Ze springen eruit, want ze zijn de betere ondernemers. Maar het is voor mij moeilijk oordelen of het daadwerkelijk zo is.

Ik ben traditionele ondernemer uit Baarle-Nassau met toch ook wel oog voor het maatschappelijke. Soms lijkt het alsof mijn burens natuurbeheerders iets tegenstrijdigs doen, bijvoorbeeld bij ons in 't Merkske wat betreft weidevogelbeheer. Ik hoor: Natuur moeten we maken, maar die laat zich niet maken. We kunnen wel willen dat we biodiversiteit hebben, maar het moet wel in de juiste volgorde gebeuren om te zorgen dat er niet een overheersende soort komt bijvoorbeeld (vossen, roofvogels, wilde zwijnen), want dan roeien ze de andere soorten uit.

Erisman: We maken niet natuur inderdaad, wij gebruiken de natuur om er voedsel uit te halen. Toevallig is dat gepaard gegaan met de creatie van biodiversiteit, nl. weide- en akkervogels. En die willen we behouden. En daar zitten ook predatoren bij, want in de natuur gaat het allemaal om evenwicht. Plagen komen voort uit verstoring in dat evenwicht. Wij mensen beheren de landbouwgrond, dus dan moet je afvragen of je dat ook moet managen. En dan kom je in de Oostvaardersplassen discussie.

Marc de Wit SBB: NiL kan een mogelijkheid bieden om samen te werken en van elkaar te leren bijvoorbeeld met natuurbeheerders. We moeten wel uitwisselen wat onze doelen zijn, bijvoorbeeld bij 't Merkske. We leven nu langs elkaar en weten niet van elkaar wat de doelen zijn. Op deze manier komen we samen niet verder. We moeten meer samenwerken, leren van elkaar en samen verder komen.

Als elke honderd jaar de bevolking verdubbelt, dan versteent een groot deel van onze landbouwgrond. Hoe doen we dat, als Nederland eigenlijk gewoon te vol is?

Erisman: De bevolking gaat komende jaren dalen. We moeten niet de discussie hebben of we teveel

mensen hebben. We moeten onze doelen vast zetten. We kunnen wel grenzen stellen, bijvoorbeeld aan de grootte van steden. Je kunt zo bijvoorbeeld een grens stellen dat Den Bosch niet meer uitbreiden, maar dat er wel meer inwoners toegestaan zijn. Dan zal je zien dat er geïnnoveerd wordt. Innovatie komt pas op het moment dat je harde doelen vaststelt. Begin bijv. met het doel 'al het water moet drinkbaar zijn', of 'alle landbouw moet grondgebonden zijn', of 'alle landbouw moet chemievrij zijn'. En dan en-en-en. Dan komt er pas innovatie. Ik doe aan een panel mee Brabant zorgvuldige veehouderij, we beoordelen innovaties. Enige innovaties die langskomen zijn iets verder opvullen van de regels. Dat is geen innovatie. Je krijgt pas systeemverandering bij extreme situaties. Dus stel dan ook een extreem doel.

Mooi verhaal, maar als boer heb je er niets aan. Iedere keer als er nieuwe regelgeving komt, haken juist de boeren af die op een goede manier bezig zijn. Als we echt iets van natuur willen maken zou de overheid dan niet elke boer, elk jaar en voor lange termijn een substantiële subsidie voor agrarisch natuurbeheer moeten geven? De boer moet toch verzekerd zijn van zijn inkomsten?

Erisman: Dat kan een oplossing zijn. Is eerder gebeurd. Op het moment dat subsidie voor bloemrijke akkerrand wegviel, verdwenen de akkerranden. Maar de kwaliteit en functionaliteit van de akkerrand werden niet gebruikt, want het ging over geld en akkerranden. De vraag is of het de natuur oplevert die je zou willen hebben.

Alex Datema, voorzitter van BoerenNatuur gaat in zijn presentatie in op het Belang van NiL voor de landbouwsector

Alex is zelf boer in de provincie Groningen en heeft in een maatschap een gangbaar melkveebedrijf met 110 melkkoeien op 70 ha grasland, melkt met twee melkrobots en weidegang in de zomer. Van die 70 ha is 7 ha natuurschapgrond. Hij doet aan weidevogelbeheer. BoerenNatuur is de koepelorganisatie voor 40 collectieven die agrarisch natuurbeheer uitvoeren in het kader van Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Ruim 8000 van de 50.000 boeren zijn aangesloten bij collectieven.

Collectieven zien agrarisch natuurbeheer als middel om een groter doel te bereiken, nl. een landbouw die uit zichzelf al meer rekening houdt met natuur, landschap, milieu en de sociale omgeving: natuurinclusieve landbouw. Collectieven zijn helaas niet voldoende om echt iets te veranderen, want doen beheer op 90.000 ha van de 2 miljoen ha landbouwgrond in NL. Alle anderen moeten ook iets gaan doen.

We zijn als landbouw beland op een doodlopende weg: proberen op dit moment problemen op te lossen, met oplossingen van gisteren (met techniek, en intensivering om dat te bekostigen). De ontwikkeling van de melkveehouderij heeft dat streven naar intensivering in zich. Fosfaatwetgeving draagt ook bij aan intensivering: als je productie per koe verhoogt, kan je meer liters melk produceren per kg fosfaat. Is boer dus ook niet kwalijk te nemen dat die daarin meegaat, maar boeren lopen daarmee wel in een fuik. Denk aan de PAS (programmatische aanpak stikstof). Wat we doen binnen de PAS is dat we als sector beloven om de ammoniakemissie in 10-15 jaar fors te zullen verlagen. Een deel van die beloofde verlaging gaan we nu alvast uitgeven, uitdelen aan bedrijven die mogen groeien. Maar realiseer je wel dat de ammoniakemissie op dit moment niet aan het dalen is, maar juist stijgt. Doordat het vanwege fosfaatwetgeving interessant is om zoveel mogelijk melk te produceren per kg fosfaat, verplaatsen we jongvee naar het buitenland om hier meer melkkoeien te houden, en stijgt dus de ammoniakemissie. Dus we zwemmen in een fuik.

Bovendien zijn wij als boeren de markt vaak uit het oog verloren. Zo werd er bijvoorbeeld gevochten om glyfosaat te mogen blijven gebruiken en dat is gelukt, terwijl de markt vraagt om producten zonder. Dus er is wel degelijk reden om in de landbouw na te denken hoe het anders moet.

Maar je moet niet uit het oog verliezen hoe we hier gekomen zijn, de overheid heeft daar veel invloed op gehad. Na WOII was de maatschappelijke opdracht: meer, goedkoper voedsel produceren en van hoge kwaliteit, en dat is gelukt. Maar we hebben daarbij ook een aantal dingen vergeten: biodiversiteit holt achteruit, landschapspijn en het mestprobleem hangt ons al dertig jaar als een molensteen om de nek. Dus hebben aan maatschappelijke opdracht voldaan, maar staan nu voor een andere opdracht: Niet nog méér produceren, maar zo produceren dat het past binnen de grenzen die we hebben.

Daar speelt het volgende een grote rol in: In vergelijking met veertig jaar geleden is het aandeel uit de prijs voor melk die bij de boer terecht komt teruggelopen, terwijl de melkprijs hetzelfde is gebleven. Dus enige oplossing was om meer te gaan melken. Maar er zijn ook redenen om als landbouw even goed na te denken waarom het toch anders moet en kan, dat heeft te maken met de markt en de maatschappij.

Draagvlak van de maatschappij zijn we aan het verliezen, de maatschappij kijkt kritisch naar ons. Intensieve veehouderij heeft al een hele discussie gehad en ook melkveehouderij ligt onder een vergrootglas. We hebben 20% van de productie nodig om NL te voeden, het grootste deel van onze opbrengst gaat naar het buitenland (80%). Hoe houden we draagvlak voor die 100%? Daar hebben we belang bij als boeren, toeleverende industrie en afnemende industrie. Alle drie partijen hebben behoefte aan het op peil houden van de productie. De maatschappij moet jou die ruimte gunnen. Hoe gaan we het in de toekomst zo doen dat de maatschappij met trots naar de landbouw kijkt?

De markt vraagt om hetzelfde. Onze kostprijs is hoger dan in het buitenland. We konden een goede boterham verdienen omdat we structureel een hogere prijs kregen, omdat we iets konden leveren dat anderen niet konden: kwaliteit. Maar dat kunnen ze nu in andere landen ook wel, dus kwaliteit alleen is niet genoeg. Volgende stap in de markt is dat de productiewijze ook goed is: klimaatneutraal, waarbij biodiversiteit en landschap in stand blijven en milieu niet beschadigt. Dat zijn issues die de komende jaren enorm gaan spelen. De Nestlé's, Danones en Unilevers van deze wereld hebben allemaal duurzaamheidsprogramma's waarin ze hele hoge eisen gaan stellen aan dat soort systemen. Dus willen we in de toekomst onze voorsprong in de markt en daarmee onze exportmarkt behouden, dan moeten we iets anders verzinnen dan alleen de productkwaliteit, dan gaat het ook over de manier waarop we vee houden in NL. Dan moeten we nadrukkelijk keuzes maken. Hoe je dat zou kunnen doen vat ik samen als natuurinclusieve landbouw.

NiL is geen afvinklijstje, maar een ontwikkelrichting. Volgens ons als BoerenNatuur gaat NiL om vier punten:

- 1) Functionele agrobiodiversiteit: de biodiversiteit die we nodig hebben om boer te kunnen zijn. Dat gaat over bodemleven, bestuiving en genetische diversiteit;
- 2) Weide- en akkervogelbeheer: bevorderen wilde flora en fauna, van de soorten die horen bij de landbouw, hoe kunnen we zorgen dat die een plek hebben op ons landbouwbedrijf;
- 3) Landschap en cultuurhistorie: Grootste deel van de 'natuur' in NL is cultuurlandschap. We hebben als landbouw een hele grote verantwoordelijkheid daarin omdat wij 60-70% van het cultuurlandschap beheren. We zullen het zo moeten gaan beheren dat het in stand blijft en mooi blijft;
- 4) Effect van de landbouw op de omgeving: qua milieu en sociaal het op zo'n manier doen dat we daarmee verder kunnen en ruimte krijgen en kunnen ontwikkelen.

Ik ga niet zeggen hoe je dit moet doen. Maar als je een plan maakt voor de komende jaren, houd dan bij al je keuzes rekening met deze vier thema's. Wat doe je wel en niet? Gaat erom zelf keuzes daarin te maken, die passen bij jou, je omgeving en je bedrijfsvoering.

Van EGO naar ECO. Volgens mij boeren wij volgens EGO. Zo ben ik ook opgeleid: 'jij bent straks boer, jij bepaalt wat er gebeurt, wat je de koeien voert en hoe je met de bodem omgaat. Jij beheerst de processen en probeert daar zoveel mogelijk invloed op te hebben. Zo worden we opgeleid, zo adviseert de voeradviseur en kijken banken, boekhouders en overheid naar ons. Maar we moeten toe naar het ECO-model. We moeten ons realiseren dat we onderdeel zijn van een groter geheel, onderdeel van het landschap, van een groter ecosysteem, van de maatschappij en de omgeving en daar rekening mee houden.

Wat ik wil bereiken is dat elke boer weet hoe hij ervoor staat qua biodiversiteit en probeert daar verder in te komen. De grafiek van Erisman laat zien dat bedrijven die intensief zijn toch best redelijk kunnen scoren op biodiversiteit. Het laat zien welke mogelijkheden er wel niet op ieder bedrijf liggen om toch iets te doen aan biodiversiteit, landschap en milieu.

NiL moet de nieuwe ontwikkelrichting worden voor de landbouw. Hoe zorg je ervoor dat het een ontwikkeltraject wordt? Het verschilt per regio welke uitdagingen er liggen en welke maatregelen passen. Met een puntensysteem kun je belonen voor goede stappen. Dit is ook waar commerciële partijen naar op zoek zijn en zou je ook voor het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) in kunnen zetten.

Op dit moment wordt de discussie over NiL nog steeds te veel gevoerd door buitenstaanders. Wij moeten NiL als boeren zelf vorm gaan geven, zelf keuzes maken en de regie houden. Voor de niet-boeren: Alle partijen, ook overheid enz. moeten een eenduidig doel en visie hebben, en ook eenduidigheid in wetgeving is van belang. Denk aan fosfaatwetgeving, niet roepen om extensivering en tegelijkertijd beleid maken dat leidt tot intensivering. NiL moet ook een gebiedsgerichte benadering zijn, ieder landschap staat op zichzelf. Als Provincie kan je iets betekenen in ruimtelijke ordening, zorg voor heldere doelen op lange termijn en geef ruimte om zelf te ontdekken welke stappen ze gaan nemen, faciliteren dat er iets kan gebeuren.

Boeren: kijk naar jezelf en je eigen bedrijf, naar de mogelijkheden binnen je bedrijf om iets te doen voor biodiversiteit, landschap en milieu. En maak daar zelf keuzes in, maar zorg wel dat het met elkaar leidt tot een grote verbetering. Ik wil mijn collega's daar veel succes mee wensen.

Vragen/discussie naar aanleiding van de presentatie:

Stelling: NiL is de gangbare landbouw van de toekomst.

4 personen zijn het niet eens met dit standpunt.

- *(Provinciemedewerker) Ik denk dat je in de toekomst twee systemen gaat krijgen, NiL en huidige gangbaar.*
- *Landbouw moet blijven ontwikkelen, dus niet eens of niet oneens.*

Datema: Met die laatste opmerking ben ik het wel eens. De landbouw moet inderdaad blijven ontwikkelen en op de huidige manier kunnen we niet verder, Nederland is vol, we hebben een nieuwe ontwikkelrichting nodig. Maar wel op een manier dat iedereen mee kan. Het moet geen afvinklijstje zijn van wat je moet doen en dan ben je klaar. NiL is een ontwikkelrichting die 20 jaar doorgaat. In de toekomst is daarom geen plaats voor boeren die blijven zitten in de manier zoals dat de afgelopen 50 jaar gebeurd is. Het wil overigens niet zeggen dat we terug moeten naar het verleden. Moderne technologie kan zeker toegepast worden, denk bijvoorbeeld aan drones die informatie en advies geven over mest, waar grutto's zitten, etc.

Liggen er kansen voor bijvoorbeeld een internationaal keurmerk binnen de sector en moeten we er subsidies voor inzetten?

Datema: Keurmerk wordt altijd een soort van vinkenlijstje en is eigenlijk niet de bedoeling. Biodiversiteitsmonitor is wel een mooi instrument om in te zetten; het laat zien waar je staat en waar je nog naartoe kan. Het geld van het GLB zou ingezet moeten worden voor boeren die op deze manier ontwikkelen. Je moet kunnen laten zien wie er met een bijdrage beloond zou moeten worden.

Als we werkelijk willen naar een ander model, moeten we beginnen bij het omschakelen van de boer of omschakelen vanuit de consument? Anders denken we weer voornamelijk vanuit het aanbod.

Datema: De consument moet verleid worden tot andere keuzes. Maar ook gaat 80% van onze productie de grens over, dus niet alleen vanuit de consument, want die heeft geen stem op die 80% alleen op de 20% binnen NL. Overheid moet hier ook een voorlopersrol in nemen en keuzes maken in welke richting ze hun geld voor onderzoek, voorlichting en onderwijs steken.

Zou het niet handiger zijn als de biodiversiteitsmonitor en WINK worden gebruikt om onderscheid te maken in belasting op het eindproduct?

Datema: Als mijn product duurder wordt dan dat van de buurman ga ik toch proberen mijn product goedkoper te maken. Geldstromen die dwingen, gaan niet helpen om de transitie te maken, bovendien slaat het de innovatie dood. Het is ook niet eerlijk om dat alleen voor de landbouw te doen. Daarnaast mogen we als sector van de overheid zelf geen onderlinge prijsafspraken maken met supermarkten vanwege kartelvorming. Dat houdt ons in een vicieuze cirkel. Voorbeeld waar prijsprikkel wel werkt: A-ware heeft samen met AH een nieuwe weidevogelmelkstroom ontwikkeld. Er hangen hier een hele rits voorwaarden aan, maar 3 à 4 cent per liter meer is ook direct rechtstreeks voor de boer. Zulke initiatieven gaan werken.

Wiebren van Stralen, programmaleider Living Lab NiL Friesland laat aan de hand van voorbeelden van het Living Lab zien dat NiL goed mogelijk is.

Stelling: Het landschap is een afspiegeling van hetgeen wij kopen in de winkel:

7 personen niet mee eens

Ca. helft van de zaal voor

Met het Living Lab (proeftuin) hebben wij vier jaar de tijd gekregen om in het veld datgene uit te proberen waarvan iedereen zegt dat het niet kan, namelijk een divers en rijk landschap combineren met een boer die zijn geld verdient en dat kan blijven doen. Het initiatief is met name gericht op de melkveehouderij. Het project is gestart in sept 2016 en loopt nu dus bijna twee jaar. Aanjager was een burgerinitiatief dat zich zorgen maakte over het landschap. Het biedt boeren een perspectief om het anders te doen en sluit aan bij het Friese Provinciale beleidsplan 2025 dat alle boeren dan natuurinclusief bezig moeten zijn.

Centraal in het project staat: is de jonge boer van vandaag over een generatie nog steeds economisch rendabel en duurzaam aan de slag? De maatschappelijke opdracht was goedkoop en veel produceren. Dat is nu volbracht. Moeten nu overgaan van het *voeren* van de wereld naar het *voeden* van de omgeving en klanten.

Je moet als consument een boer naast je willen hebben voor gezond voedsel en een rijk en divers landschap. En daar zal je de boer in moeten helpen en de boer zal zijn klant, zijn buurman ook moeten verstaan. Ook als die zijn wensen wat anders vertolkt dan rechtstreeks kopen in de winkel, maar klagen over de bedrijfsvoering bijvoorbeeld. Je omgeving is nl je beste waarborg dat je over 30 jaar ook nog boer bent.

Meer dan de helft van het zuivelaanbod in Nederland waarvoor substantieel meer betaald wordt omdat het aan het beeld voldoet dat consumenten graag zien, komt uit het buitenland. Tegelijkertijd exporteren we zelf drie keer zoveel als dat we nodig hebben. Dus er zit al een markt in Nederland.

We zijn opgericht voor boeren die in beweging willen komen en aan de slag willen, en zij zien twee ontwikkelingen. In de markt: hoe meer verhaal, hoe meer beleving, hoe exclusiever, hoe meer je kan verdienen maar ook hoe meer concurrentie daar is en moeilijker het is om daarin terecht te komen. Dat is het nichemarktrecept, bijvoorbeeld een Zwitserse bergboer die 40 euro per kg kaas kan laten vragen. Dat kan ook een Nederlandse boer, is mijn overtuiging. Daarnaast zijn er bedrijven die gewoon door kunnen zoals het nu gaat. Enige vraag is daar voor de volgende generatie: wordt jouw bedrijf ook getolereerd in de toekomst? Daartussen zit een ketenvraag: hoe gaat de grotere groep om met criteria, duurzaamheidsstandaarden en financiering van die bedrijven?

Natuurinclusieve landbouw gaat eigenlijk puur over het landgebruik van de boer. Groei is niet eindeloos. In Nederland zijn er de afgelopen 10 jaar zowel meer koeien per ha als per bedrijf gekomen, want om in die tijd hetzelfde inkomen te houden moest je 1,5 tot 2x zoveel koeien hebben. Daarmee is het landschap ingrijpend veranderd.

Ik vraag aan jonge boeren: Hoe groot denk je dat het in Nederland kan voordat je moet stoppen en hoe groot zou het in het buitenland kunnen met dezelfde kennis en techniek? Wie wint dan? Op de Waddeneilanden zie je de beperkingen al in groeimogelijkheden. De vraag is dan: Wat zou hier dan wèl kunnen? Bijvoorbeeld: hoe kunnen we de toeristen een aantrekkelijk product bieden, want het decor, het landschap, de etalage bieden we al. Hoe maak je die vertaalslag naar de markt? Dat is een andere manier van denken en zijn we niet gewend. Maar wel een interessante route als je qua groei niet verder kan. Het aantal boeren is harder gekelderde dan het aantal grutto's. Er zijn genoeg boerenkinderen, maar veel daarvan willen het bedrijf niet overnemen. Dat zegt wel wat over het perspectief dat zij zien in het bedrijf.

We zien dus: meer koeien, meer stallen, van kleine naar grote bedrijven. Dit leidt tot minder gras, meer snijmais, dus meer opstallen, meer aanvoer van eiwitrijke gewassen (palmolie, soja) en meer melk per koe. Dit is economisch gezien een logica. Maar hoe leidt dit *niet* tot een ander landschap?

Waar gaat de discussie in de markt over? Bijvoorbeeld over antibiotica. De meeste melkveehouders hebben een enorme prestatie geleverd door het gebruik terug te dringen tot een minimumniveau. Daar kan nog net een bedankje vanaf, maar de vervolgvraag is: kan het nog minder? De marktvrage is al om naar nul te gaan. Sommige boeren spelen daar ook al op in. Discussie gaat ook over gewasbeschermingsmiddelen: teelten voor veevoer vragen meer gewasbeschermingsmiddelen. Over kunstmestgebruik: alle kunstmestfabrieken maar ook zuivel- en veevoerfabrieken zijn gevraagd de komende tien jaar van het gas af te gaan. Genetisch gemodificeerd veevoer willen Aldi, Lidl en Edeka in Duitsland vanaf volgend jaar niet meer in al hun huismerk producten. De antwoorden die wij bedenken op wat er de komende jaren beter efficiënter, productiever kan, liggen in de markt dus heel anders.

Dan de landschapspijn: met elkaar hebben we dit landschap betaald (klein deel natuur, deel agrarisch natuurbeheer en groot deel productieveld).

Natuurinclusief is zorgen dat je in de generatie dat je boer bent meer bovengrond oplevert dan je hebt aangetroffen. Dit valt samen met meer biodiversiteit, een antwoord voor klimaat, en beter, gezonder en smakelijker voedsel. Als je dus gangbaar door blijft boeren heb je meer snijmais nodig, moet je regelmatig scheuren, en dus gewasbescherming gebruiken, moet je hoge producties halen omdat het scheuren anders niet uit kan, en blijft je bodemkwaliteit matig. Alternatief is kruidenrijk grasland: meer biodiversiteit, meer weidevogels, weidegang en betere bodemkwaliteit. Hoe langer hoe meer grasland, hoe meer organische stof opbouw en betere opbrengst. Of nog een stuk uitdagender: alleen maar koolstofopslag, water vasthouden, puur grazen, en zoveel mogelijk een uniek product in de markt zetten.

Voor een akkerbouwer houdt het in: nooit meer zwarte grond, niet ploegen, en altijd meer dan 1 gewas in een perceel. Zo krijg je deze zaken voor elkaar.

Hij geeft een aantal concrete praktijkvoorbeelden van natuurinclusieve boeren die een goed verdienmodel halen uit bijv weidevogelbeheer op gronden van Natuurmonumenten, antibioticavrije kaas, en/of door een exclusief merk op te bouwen. De boer met antibioticavrije kaas verdient meer met zijn 90 koeien dan zijn buurman met 350. De vraag was of het kon om op deze manier goed geld te verdienen, en deze bedrijven hebben dat al bewezen. Wat ze overeen hebben is dat deze boeren hun bedrijfsvoering aan de burens overlaten: Wat wil je, wat wil je dat ik laat zien, hoeveel wil je weten van mijn bedrijfsvoering, als je antibioticavrije kaas wil, wat bedoel je daar dan mee? Dus je buurman betrekken bij je bedrijfsvoering, vragen wat hij echt wil, en aangeven dat je het alleen kan leveren als je daar een goede prijs voor krijgt.

Vragen/discussie naar aanleiding van presentatie:

Stelling: Het landschap is een afspiegeling van wat wij kopen in de winkel. Enkele zijn het nog oneens.

Jan Baan (Brabants Landschap) vertelt over het project Brabantse Bodem, waarin o.a. Jumbo en Rabobank meedenken: We proberen daarmee in Midden-Brabant (Van Gogh Nationaal Park), dat tussen grote steden ligt, boeren en burgers weer met elkaar te verbinden en het 'peloton' van boeren in het gebied, met behulp van het streekmerk Brabantse Bodem, te stimuleren om natuurinclusief te gaan produceren.

Uit de zaal: *Kanttekening bij het verhaal over antibioticavrije kaas. Marktvraag kwam vast van Rouwveen, en die hebben daar de boer bij gezocht. De transitie moet niet alleen van die boeren afkomen, maar ook van de vraag van de markt.*

Van Stralen: Wat betreft de antibioticavrije kaas zullen de meeste boeren zeggen dat het een rare vraag is, want alle kaas is antibioticavrij. In dit geval is er gekeken wat nu precies het verhaal achter de vraag is, wat bedoelen ze precies en wat voor product willen ze nu eigenlijk, daarna zijn we gaan kijken wat er dan voor mogelijkheden zijn.

Moet je in deze eeuw niet ook veel meer met het marketingverhaal bezig zijn?

Van Stralen: Ja, maar het is ook de vraag in hoeverre je vindt dat de burgers die vragen hebben over je bedrijf kritiek hebben, en hoe je dat kan zien als een kans voor je verdienmodel. Dat is de vraag voor de generatie boeren die nog dertig jaar mee moeten. Dat moet ook wel omdat andersom de vraag gesteld wordt: waarom moet ik jou nog als buurman? Dus uit lijfsbehoud, maar ook als kans.

Hoe kan er gecontroleerd worden? Het is niet wenselijk dat het eigen 'vlees' gekeurd gaat worden.

Van Stralen: De voorbeeldboeren die ik liet zien zijn degenen die zeggen dat de klant hen controleert. Er is directe connectie met de klant nodig. Dat is de beste controle.

Paneldiscussie: Jan-Willem Erisman, Alex Datema, Wiebren van Stralen, Henri van den Boomen (BAJK), Janus Scheepers (ZLTO), Jack Verhulst (Goed Boeren netwerk)

Hoe kijken jullie aan tegen nut en noodzaak van transitie?

Van den Boomen: Er is een grote variatie aan bedrijven. Voor ieder bedrijf is de situatie anders en zal de manier van toepassen van biodiversiteit dus ook anders zijn. Huidige landbouw bevat al vaak een deel natuur. Dit biedt zeker perspectief om meer biodiversiteit op het bedrijf in te brengen. Het is ook nog de vraag wat NiL precies is en hoe kunnen we het toepassen en hoe kunnen we er geld aan verdienen. En wat het betekent voor het bedrijf.

Jack Verhulst van Goed Boeren, zijn jullie allemaal NiL-boeren?

Verhulst: Nee, we zijn heel divers, er zijn bioboeren, NiL-boeren maar ook gangbare, maar wel hebben we allemaal de ambitie om met natuurinclusief aan de slag te gaan en daar zijn we al mee bezig, in diverse stadia. Zijn bezig om die ambitie handen en voeten te geven. En daarbij lopen we ook tegen vragen aan, over regels en verwaarding. Het geeft uitdagingen maar ook kansen.

Janus, hoe kijk jij tegen deze discussie aan?

Scheepers: De discussie van vandaag werd steeds opbouwender. Eerst werd de stelling gedeponereerd. Die fase moeten we gaan verlaten. Daarnaast is het vraagstuk ook nog breder dan hier geschetst kon worden. Er is wel een heel goeie start gegeven. Er is een heel scala gegeven, van wetenschappelijk tot toepasbaarheid op de boerderij, maar ook de vermarkting. Ook de vermarkting is erg belangrijk, de markt moet het mee op willen nemen om de extra energie die je erin stopt voor langere tijd betaalbaar te maken. We zijn een paar keer ernstig teleurgesteld geweest in grootwinkelbedrijven. Het is de beleefbaarheid van het voedsel die je langer bij een keurmerk houdt, dus niet het keurmerk maar de beleving centraal en daar wordt een naam aan gegeven.

Van Stralen: de meeste boeren realiseren zich niet dat de beleving in een stad of kantoorkantine heel anders is dan in andere gebieden. Of bijvoorbeeld de vraag van een ziekenhuis, daar bestaat een vraag naar beter eten zodat patiënten sneller herstellen. Grote supermarkten zouden het liefst de boer letterlijk in hun winkel neer willen zetten. Boeren hebben niet in de gaten dat ze zo populair zijn.

Ja, die supermarkt wil dat wel, maar die boer krijgt wel veel minder betaald.

Datema: de beleving van voedsel verandert. Het verschil in kwaliteit zie je nu niet. Als je kunt onderscheiden door kwaliteit en verhaal aan je product te hangen, kun je er meer voor vragen, maar dat blijft lastig. Grootste groeikansen zitten misschien wel niet in supermarkten maar juist in kantines, restaurants en grote voedselbedrijven als Nestlé, Danone en Unilever om vragen. Grote markt zit hem in meerwaarde van voedsel voor je gezondheid. Dus als het voedsel dat wij produceren beter is voor de gezondheid dan is daar zeker veel vraag naar en zijn die bedrijven ook bereid daar voor te betalen.

Jan-Willem, zijn er sectoren die makkelijker deze stap kunnen maken? En verschilt het per sector?

Erisman: Natuurlijk is het voor bepaalde sectoren moeilijker, bijvoorbeeld voor de niet-grondgebonden boeren is het moeilijk om natuurinclusief te worden. NiL zit hem in grondgebondenheid uiteindelijk. De sector die niet grondgebonden is, moet je niet uitsluiten, maar je moet kijken hoe je die kunt integreren in het systeem. Misschien moet je die naast een akkerbouwbedrijf zetten. Je kan het per bedrijf bekijken, maar daarmee kom je er niet uit. Je moet juist naar clusters van bedrijven of landschap kijken. Neem bijvoorbeeld gebieden binnen Brabant waarbij je in gemeenschappelijke coöperaties met andere partijen zoals Natuurmonumenten, gemeentes, enz. gezamenlijk verantwoordelijkheid voor het landschap nemen, dus enerzijds partijen die schade hebben van de stikstofproblematiek en anderen een slecht verdienmodel hebben op gebiedsniveau te koppelen.

Scheepers: ik geloof daar ook in. Het is een discussie die we al langer voeren. Hoe ga je landschap ontschotten? Bedrijven moeten langs elkaar kunnen functioneren, maar ook natuur, stedelingen en bedrijven. Het wezenlijke is: je mag geen overlast zijn voor je omgeving, daar begint het mee, en dan zijn er nog randvoorwaarden wat betreft dierenwelzijn, diergezondheid, en preventief goed voor planten en dieren zorgen. Misschien moeten wij als boeren zo trots worden dat we onze producten niet afgeven, maar dat de supermarkten het ons moeten vragen. Net zoals de ziekenhuizen en specifieke ketens dat doen. Supermarkten doen dat ook, maar die hebben een maatschappelijk en commercieel gezicht. Het probleem van hun inkopers is dat ze voor de goedkoopste prijs moeten inkopen.

Henri, welke obstakels zien jij en je collega's met het positioneren van je bedrijf in die veranderende wereld?

Van den Boomen: Als jonge boeren is het lastig om voldoende inkomen te halen uit het bedrijf. Naar de toekomst toe is het de kunst om juist met vragen uit de maatschappij aan de slag te gaan en daarin is samenwerking belangrijk. Soms is het zoeken waar je met je vragen terecht kunt. Een Living Lab zoals in Friesland zou een goeie manier kunnen zijn.

Jullie zien de noodzaak daar wel voor?

Van den Boomen: Ja, je ziet wel dat er verschillende soorten vragen zijn. In winkels zie je in het ene schap de laagste prijs, in het andere schap kwaliteit. Dus ik denk dat er voor alle richtingen nog wel toekomst is. De vraag is wel: Hoe kunnen we, ondanks het feit dat we gangbare productie hebben, wel iedere keer een niveau verbeteren en dit terugvertalen naar opbrengst?

Vraag uit de zaal: Best een mooi verhaal, maar wat doet het BAJK concreet? Studiemiddagen over deze materie? Bijeenkomsten? Dan kan je stappen zetten, als je hier met elkaar over overlegt.

Van den Boomen: we zijn aan het kijken met Trotse Jonge Boeren, hoe kunnen we het verhaal vertellen? Want we zien dat boeren en maatschappij meer uit elkaar gaan, we proberen het verhaal meer te vertellen en kijken naar hoe we de link kunnen leggen, en ook: wat wil de consument nou?

Van Stralen: het is een heel lastig gesprek. Ik geloof niet in uitleggen, ik snap de behoefte want je wil de waardering, maar werkt niet. Wat wel helpt is boeren die deze vragen hebben aan elkaar koppelen. Dit doen wij met masterclasses op een aansprekend onderwerp. Ze bekijken dan samen waar ze tegenaan lopen en wat ze hierin nodig hebben. En laten zien wat je te bieden hebt vanuit je bedrijf. Dat is iets anders dan mensen een boodschap vertellen vanuit je bedrijf.

Van den Boomen: Het is sowieso belangrijk om te vertellen wat je doet om op die manier begrip te kweken. Er is altijd een kleine groep die op een andere manier denkt. Maar het is ook belangrijk om de grote groep te bereiken en die te koppelen aan een product.

Denk je dat er vanuit jouw achterban behoefte is aan een Living Lab? Hebben ze er tijd voor?

Van den Boomen: het is altijd wel druk op het bedrijf, maar ik denk dat er wel een gedeelte van de bedrijven is die ervoor openstaat en die koppositie wel wil pakken.

Janus, wat voor rol zou de ZLTO daarin kunnen spelen?

Scheepers: We brengen als ZLTO bepaalde onderwerpen al regelmatig voor het voetlicht, bijvoorbeeld over natuurnetwerken. Als ZLTO zijn we steeds meer bezig met kleine keukentafelgesprekken met gelijkgezinden om zo vernieuwing in de landbouw te brengen. Boeren hebben de oplossing. We hebben de oplossing in biodiversiteit, circulaire economie en energietransitie. Maar wij beantwoorden liever de vraag van de maatschappij dan dat wij daarin voorop gaan lopen, want werk je vanuit de wens vanuit de maatschappij zelf, dat werkt beter. We kunnen een hele grote slag maken in de beleving van het landschap.

Jouw reactie Jack?

Verhulst: ja, wij zijn heel positief, wij staan er klaar voor als netwerk om onze pioniersfunctie te etaleren. We willen graag de vooroploper zijn, en mensen meenemen. Maar wij hebben de wijsheid ook niet in pacht, hebben ook vragen en daar hebben we onderwijs en onderzoek voor nodig. Dit is nou eenmaal inherent aan het pionieren.

Zit regelgeving jullie in de weg?

Verhulst: Ja, in het praktische en in het verwaarden. De oude economie belemmert noviteiten. Voorbeeld van mijn bedrijf: we hebben een melktap voor rauwe melk. Een AH franchiser wil het ook

graag ontvangen, maar van de regelgeving mag de rauwe melk niet van het erf af, terwijl er volop vraag is. Overigens, als je aan ondernemers buiten de landbouw over de problematiek van de landbouw vertelt, word je ook weleens hard uitgelachen, want er is op het industrieterrein geen ondernemer die produceert waar geen vraag naar is. Maar dat is wat boeren op dit moment wel vaak doen. Dus ben het hardgrondig met Wiebren eens: we moeten goed luisteren wat de consument wil en daar antwoord op geven. Wil je toekomstbestendig zijn dan zal je daar oren naar moeten hebben.

Vraag uit de zaal: Ik hoopte vooraf dat we geen definitie zouden gaan maken wat NiL is, maar eerlijk gezegd heb ik nu op het eind die behoefte juist wel. Voor mij is NiL een samengaan van natuur en landbouw, een samenwerking van processen. Maar de genoemde schitterende verdienmodellen, antibioticavrije kaas, dat is voor mij niet wat NiL is. Dus wat is nu wel of niet NiL?

Datema: Het voorbeeld van antibioticavrije kaas is een manier om een verdienmodel te maken onder het NiL concept van die ene boer. NiL is een ontwikkelrichting van de landbouw. Er zal in de toekomst veel verschil zijn in hoe boeren dit doen, maar de gemene deler zal moeten zijn dat je meer rekening houdt met biodiversiteit, het landschap in stand houdt, het milieu niet meer belast en waardering oogst van de sociale omgeving. Boer heeft financieel wel ruimte nodig om NiL te kunnen doen en daar hebben we verdienmodellen voor nodig, en ruimte van overheid en ketenpartijen.

Korte toevoeging?

Erisman: Ik snap de vraag, je doet iets en daar wordt je voor betaald, dat zijn we gewend in ons systeem. Daarom is biologisch zo makkelijk; je doet een paar dingen niet en je wordt ervoor betaald. Dat is een voorbeeld van hoe wij denken. Er komen daarom nu veel biologische boeren bij omdat zij er voor betaald worden, niet omdat ze intrinsiek gemotiveerd zijn. Maar we moeten bekijken hoe we intrinsieke motivatie kunnen belonen in het huidige systeem. En dat hoeft niet voor iedereen hetzelfde te zijn, ieder doet dat op eigen manier, Herenboeren, biologische landbouw, enz.

Bioboer: het is populair om biologisch te framen als afvinkjescultuur. Dat vind ik erg jammer en respectloos naar al die ontwikkelaars die hier al 50 jaar mee bezig zijn. Wij zijn niet alleen maar bedrijven die iets niet doen. Biologisch is geen marktsegment maar een heel ander systeem waarin holistisch denken een grote rol speelt. Ik ken heel veel biologische boeren die ontzettend innovatief zijn, juist bijv qua bodemvruchtbaarheid, sociale impact, korte ketens. Ik voorzie dat een boer die drie bomen langs zijn stal plant zich straks natuurinclusief noemt, en dat ook werkt, hij daar goed mee verdient terwijl het de consument bedot. Hoe voorkomen we dat NiL een puntenlijstje en merk in de markt wordt?

Erisman: We zijn het eens, dat bedoel ik ook. Het gevaar dreigt dat als je ergens aan voldoet, je daar prompt voor betaald wordt. Dat is niet de basis van biologische landbouw en ook niet natuurinclusieve landbouw. Het is niet zo dat je een maatregel neemt en dan een vergoeding krijgt: check. Dit is juist wat we niet willen. Kunst zit erin om voor de intrinsieke motivatie waardering te ontvangen.

Scheepers: beleving van een product moet door consumenten gevraagd worden. Dan wordt het gewaardeerd wat er door de boer extra voor gedaan moet worden. Dan is het een marktconcept en daar ben ik niet vies van.

Vraag aan de BMF: hebben jullie vertrouwen in de boeren dat wij het goed gaan doen?

Selçuk Akinci: In zo'n transitie moet je niet tegenover elkaar staan, maar elkaar versterken. Als je dezelfde kant op wil gaan, dan moet je als milieufederatie de boeren die die ambitie uitspreken daarin vertrouwen. Maar niet blind vertrouwen, samenwerken en samen kijken. En bij samenwerken moet je ook heel eerlijk tegen elkaar zijn welke kant je niet op wil. Maar met vertrouwen en samenwerking kom je verder in die ontwikkelrichting die je op wil.

Verhulst: Ik ben blij met hoge opkomst van boeren. Aantal jaren geleden was er bij een symposium als dit maar een enkele boer en nu is er al een veel grotere groep. Het gaat langzaam. Wij zijn tien jaar bezig geweest om NiL/bio te worden en *ondanks* de Rabobank, *ondanks* Friesland Campina – want zo lastig is het – is het gelukt. Ik roep juist die partijen op om hier hard naar te luisteren en te faciliteren. Want we hebben niet bepaald medewerking ondervonden, omdat de kennis en het begrip er niet is. Maar ook het niet verder vooruitkijken dan vandaag en terugkijken, terwijl je juist als ondernemer vooruit wil kijken en zeker met NiL ga je op onbetreden paden. Daar heb je lef voor nodig en dat wens ik die partijen heel hard toe.

Voorzitter collectief ANB Midden-Brabant: Ik zou willen aanraden: Kijk naar je eigen omgeving en zoek mensen en organisaties op en kijk wat je voor elkaar kan betekenen en samen kan oppakken. Wij organiseren themadagen als ANB waar we ook andere boeren voor uitnodigen, en was veel belangstelling voor.

Van Stralen: Durf je te beginnen? Begin gewoon en kijk hoe ver je kunt komen, dan komt er wel meer achteraan.

Tot slot wordt de middag afgesloten door gedeputeerde Anne-Marie Spierings en Jack Verhulst.

Wat kan de Provincie doen?

Anne-Marie Spierings: Wij kunnen ondersteunen in kennisuitwisseling, zorgen dat experts beschikbaar zijn, dat boeren die kennis niet hoeven in te kopen. Zorgen dat je die ervaringen uitwisselt. We kunnen naast elkaar gaan staan bij weerwoord, want dat ga je als omschakelende boer vast krijgen. 'Ja maar je bent niet dit of dat, je past niet in dit hokje, etc.' Dat we met elkaar zeggen: we gaan samen een route verkennen, dit is de stip op de horizon, daar zijn we niet in een jaar maar we gaan samen op pad en houden elkaar vast, ook als het moeilijk is.

Jack, wat neem jij mee als huiswerk?

Verhulst: Ik hoop dat we de kans krijgen verder als voorbeeldfunctie te dienen. De gedeputeerde heeft het over experts: Beste experts hebben we onder ons en in onze eigen sector. Wij zijn de uitvoerders. Wij hebben kennis over generaties mee gekregen en die moeten we inzetten. Dus laten we vooral de kennis benutten van binnen onze eigen sector ipv dure bureaus. Het Living Lab Friesland is een mooi voorbeeld van wat hier in Brabant ook moet kunnen.

Spierings: terecht dat Jack zegt dat niemand er zoveel verstand van heeft als de boer zelf. Expertise moet dan ook vooral gezocht worden in bijv. het verhaal ook documenteren en uitleggen aan de bank. Soms is het misschien een expert die het verhaal bevestigt of met onderzoek aantoont dat het werkt. Samen kijken we hoe we verder komen.

Denk je dat de ondersteuning naar NiL ook na de PS verkiezingen steun blijft houden?

Spierings: Landelijk zie dat het Rijk komt met een verbindende visie en kiest dit spoor ook, dus dat is een goed voorteken. Daar wordt ook steeds meer gesproken over kringlooplandbouw, is niet helemaal hetzelfde maar wel een vergelijkbare beweging. In NiL zit ook erg de verbinding die we in Brabant zo zoeken tussen de uitersten in het spectrum die soms ook bediscussieerd worden terwijl als we verder willen komen het pad ergens in het midden ligt.

Verhulst: Er zijn ook mogelijkheden die nog niet benoemd zijn om bedrijven te faciliteren.

Terugdenken aan het stikstofbesluit afgelopen jaar: Bedrijven die op een natuurinclusieve manier aan de slag gaan, die hun dieren meer dan 3000 uur in de wei lopen, wat doet een luchtwasser of emissiearme vloer dan? Zet daar een streep door en beloon op die manier die boeren. Dat is ook een manier van faciliteren.